

P R Z E G L Ą D Z A C H O D N I O P O M O R S K I
ROCZNIK XXXI (LX) ROK 2016 ZESZYT 3

PAWEŁ GUT*

ROZWÓJ ENERGETYKI NA POMORZU W LATACH 1880–1945

Słowa kluczowe: przemysł energetyczny, Pomorze, elektryfikacja
Keywords: power industry, Pomerania, electrification

Rozwój przemysłu oraz postęp cywilizacyjny w XIX wieku widoczny był na wielu płaszczyznach życia społecznego. W drugiej połowie XIX wieku były to: rozwój transportu kolejowego, budowa gazowni, wodociągów i kanalizacji. W ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku, w następstwie wynalazków m.in. Wernera von Simensa (prądnica prądu stałego, 1866), Thomasa Alvy Edisona (żarówka, 1879), Nikoli Tesli (patent na prądnicę prądu przemiennego) oraz stworzenie systemu trójfazowego przez Michała Doliwo-Dobrowolskiego (generatora, transformatora i silnika, 1891), a także innych rozwiązań technicznych – pojawiła się potrzeba elektryfikacji i wykorzystania energii elektrycznej nie tylko w przemyśle, ale także w życiu codziennym¹.

Te nowe wynalazki dość szybko docierały również na Pomorze. Pierwsze działania związane z zastosowaniem oświetlenia elektrycznego i silnika

* dr hab. Paweł Gut, Archiwum Państwowe w Szczecinie, e-mail: oddzial1@szczecin.ap.gov.pl.

¹ O modernizacji komunikacji na Pomorzu w XIX w. zobacz m.in. D. Mellies, *Modernisierung in der preussischen Provinz? Der Regierungsbezirk Stettin im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2012 s. 139–217. Szerzej o rozwoju cywilizacyjnym zob. E. Włodarczyk, *Rozwój urbanistyczny miast pomorskich i ich gospodarka komunalna*, w: *Historia Pomorza*, t. IV cz. 1 (1850–1918), red. S. Salmonowicz, Toruń 2000, s. 467–472.

elektrycznego w tej nadmorskiej prowincji Prus odnotowano już w 1880 roku². Kolejne działania podjęto w Szczecinie i Świnoujściu kilka lat później. Wówczas to elektrotechnik, właściciel zakładu zajmującego się montażem telegrafów i telefonów Ernst Kuhlo ze Szczecina otrzymał koncesję na budowę oświetlenia ulic w stolicy Pomorza (1885), a następnie w nadmorskim kurorcie i porcie – Świnoujściu (1886), opartego na niewielkiej siłowni parowej³.

Działania te były jednak ograniczone. Dopiero umowę Ernsta Kuhlo z 1889 roku na elektryfikację Szczecina można uznać za początek energetyki pomorskiej. Wówczas to ten szczeciński przedsiębiorca otrzymał prawo do budowy elektrowni z turbinami parowymi przy dzisiejszych ul. Podgórznej i Sołtysiej (Rosengarten 46 i Schulzenstrasse 21) i zasilania z niej nie tylko oświetlenia miejskiego, ale także zaopatrzenia w energię elektryczną całego miasta – jego mieszkańców i zakłady przemysłowe. Elektrownie uruchomiono 15 grudnia 1889 roku i w pierwszym okresie działania dostarczała energię elektryczną (prąd stały) jedynie w godzinach od 16 do 1 w nocy. W 1898 roku wybudowano siłownię elektryczną w Bobolicach, w 1899 roku w Stargardzie, w 1900 roku w Słupsku, a w 1902 roku drugą elektrownię w Szczecinie przy dzisiejszej ul. Storrady (Französische Strasse 1)⁴.

Sprawy elektryfikacji oraz produkcji energii elektrycznej państwo pruskie i niemieckie pozostawiło w 1898 roku władzom samorządowym (komunalnym), a także prywatnym inwestorom. W stolicy Pomorza od 1890 roku działała spółka akcyjna Szczecińskie Zakłady Energetyczne (Stettiner Electricitäts-Werke AG), której współzałożycielem był wspomniany już inżynier Ernst Kuhlo. Spółka miała koncesję od władz miejskich na produkcję i zaopatrywanie Szczecina w energię elektryczną⁵.

Kolejną spółkę energetyczną założył hrabia Ernst von Hertzberg w Lotyniu (Lottin) w powiecie szczecińskim w 1902 roku. Kierowana przez tego ziemianina spółka wybudowała elektrownię na Gwdzie (200 KW) i dostarczała energię elektryczną dla powiatów Szczecinek oraz Człuchów w Prusach Zachodnich. W 1906 roku powstała spółka w Barcinie (Bartin) założona przez von Zitzewitza

² *Fünfzig Jahre Provinzialverband von Pommern*, Hrsg. vom Landeshauptmann der Provinz Pommern, Stettin 1926, s. 35.

³ *40 Jahre Stettiner Electricitäts-Werke 1890–1930* [b.m.r.w], s. 15–17.

⁴ Tamże, s. 20–23, 25–26; E. Włodarczyk, *Rozwój urbanistyczny...*, s. 471.

⁵ *40 Jahre Stettiner...*, s. 23–25.

i pastora Tessendorfa, która wzniosła siłownię wodną na Wieprzy w Biesowicach (Bessewitz). Spółka ta zaopatrywała w energię elektryczną powiat Miastko i część powiatu Słupsk. Ponadto powstał zakład energetyczny w Zgojewie (Schojow) w powiecie słupskim z elektrownią na rzece Łupawie (350 kW). Założycielem tej siłowni był hrabia von Schwerin⁶.

W prowincji pomorskiej wytwarzanie energii elektrycznej w dużej mierze oparto na siłowniach wodnych. Dotyczy to zwłaszcza obszaru pojezierzy środkowopomorskich, gdzie rzeki o wartkim nurcie i możliwości na terenach morenowych budowy stopni wodnych sprzyjały rozwojowi tego typu zakładów⁷.

Większość zakładów tworzonych do końca XIX wieku i w pierwszych latach XX wieku wytwarzało energię prądu stałego, którego przesył stanowił problem techniczny ze względu na duże straty. Dlatego też w tym czasie zaczęto w siłowniach zmieniać generatory z prądu stałego na zmienny, który był łatwiejszy w przesył na większe odległości i w jego trakcie występowały mniejsze straty. Jedną z pierwszych siłowni nowego typu była druga elektrownia parowa wzniesiona w Maszewie w latach 1909–1910. Podobnie było z siłownią węglową w Jarmen, prowadzoną przez Przedniopomorskie Zakłady Elektryczne i Młynarskie SA (Vorpommersche Elektrizitäts- und Mühlenwerke AG Jarmen), która zaopatrywała w energię powiaty Anklam i Demmin⁸.

Część zakładów przemysłowych w ostatniej ćwierci XIX wieku zaczęła też budować własne siłownie elektryczne wykorzystujące turbiny parowe lub motorowe – diesel lub gaz. Tak było m.in. w Browarze Borischa w Szczecinie, Hucie „Kraft” w Skolwinie. Również szczecińskie wodociągi w stacjach ujęć wody budowały generatory prądu, które zasilają pompy.

W pierwszych latach XX wieku władze samorządowe prowincji pomorskiej i zachodniopruskiej podjęły debatę o zakładaniu wspólnych zakładów energetycznych, zajmujących się produkcją i dystrybucją energii elektrycznej. 18 grudnia 1909 roku w Gdańsku przedstawiciele samorządów prowincji, powiatów i miast, władz administracyjnych (nadprezydenci, prezesi rejencji) oraz eksperci spotkali się na konferencji poświęconej ww. zagadnieniu. Uważano, że obie

⁶ W. Kettner, *Die Öffentliche Elektrizitätswirtschaft*, w: *Hinterpommern*, hrg. von Cornau, Stettin 1929, s. 184–185.

⁷ *Denkschrift über die Entstehung und Entwicklung der pommerschen Überlandzentralen*, Stettin 1922, s. 23–24; E. Włodarczyk, *Rozwój urbanistyczny...*, s. 472.

⁸ K. Suckow, *Die öffentliche Elektrizitätsversorgung der Provinz Pommern unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in der Landwirtschaft*, Charlottenburg 1933, s. 7.

provincje mają potencjał do budowy elektrowni wodnych, wspólne projekty będą tańsze i efektywniejsze, przyczyni się to do regionalnego wzrostu, a biedne powiaty dzięki elektrowniom wodnym będą mogły zarobić na sprzedaży energii bogatszym regionom. Proponowano powołanie związków celowych, towarzystw i spółek akcyjnych, w których kapitały miałyby powiaty i prowincje, ale część udziałów miała pochodzić z obligacji. W trakcie rozmów uczestnicy spierali się o liczbę zakładów energetycznych. Początkowo proponowano, aby w prowincji było nawet 15 takich zakładów, następnie przeważył argument na ograniczeniu ich do kilku (około 5 przedsiębiorstw), a landrat von Puttkammer z Tuchel zaproponował nawet utworzenie dla obu prowincji jednego podmiotu do produkcji i zarządzania sprzedażą energii elektrycznej, co spotkało się z zainteresowaniem części uczestników spotkania, w tym nadprezydenta Prus Zachodnich von Jagow. Zgłaszano także problemy organizacyjno-techniczne, że lepiej działają zakłady energetyczne z siłowniami parowymi niż wodnymi⁹.

Ostatecznie jednak nie doszło do współpracy samorządów obu prowincji, każdy z nich podjął się rozwiązywać problemy elektryfikacji we własnym zakresie. Na wniosek Starosty Krajowego Pomorza (Landeshauptmann von Pommern) von Eisenhardt-Rothe 17 marca 1910 roku sejm prowincjonalny przyjął decyzję o zaopatrzeniu w energię elektryczną regionu. Decyzja ta była podstawą do zaprzestania popierania prywatnych inicjatyw produkcji energii elektrycznej i uznaniu tego za zadania publiczne samorządu prowincjonalnego przy współpracy innych podmiotów w ramach tworzonych spółek. Z związku z tym na Pomorzu w latach 1910–1912 Związek Prowincjonalny Pomorza (Provinzialverband von Pommern) powołał pięć zakładów energetycznych (Überlandzentrale), zajmujących się produkcją i przesyłem energii elektrycznej. Pierwszy taki zakład utworzono w Białogardzie we wrześniu 1910 roku, następnie w Stralsundzie, Szczecinie, Maszewie i Słupsku¹⁰.

1. Zakład Energetyczny w Słupsku (Überlandzentrale Stolp), powołany 25 lipca 1912 roku. Podstawą jego działalności stała się Elektrownia Wodna

⁹ *Die Verhandlungen der Konferenz zu Beratung über dem gemeinsamen Bau und Betrieb von Überlandzentralen in den Provinzen Pommern und Westpreussen zu Danzig am 18. Dezember 1909* [b.m.r.w.], s. 3–38.

¹⁰ *Fünfzig Jahre Provinzialverband von Pommern...*, s. 35–36.

„Gąskowo” (Wasserkraftwerk Glambocksee) na rzece Słupi i jeziorze Głębokim, którą wybudowano w latach 1912–1914 o mocy 11 MW¹¹.

2. Zakład Energetyczny w Białogardzie (Überlandzentrale Belgard), powołany 27 września 1910 roku. Podstawą jego działalności stała się wybudowana rok później w Białogardzie elektrownia z siłownią parową o mocy 6 MW, a także wybudowana w latach 1911–1912 elektrownia wodna Heyka na Radwi (Radue) w Niedalinie (Wasserkraftanlage Nedlin) o mocy 2,4 MW, należąca do spółki Radue Überlandzentrale Heyka G.m.b.H., którą kierowało dwóch właścicieli ziemskich – von Heydebreck oraz von Kamcke¹².

3. Zakład Energetyczny w Maszewie (das Provinialkraftwerk Massow G.m.b.H.) powstał 17 listopada 1910 roku z przejęcia części udziałów w miejscowej spółce energetycznej (Elektrische Überlandzentrale Massow G.m.b.H. in Massow). Ta ostatnia powstała jako spółka miasta Maszewo i miejscowych ziemian z powiatu Nowogard. Podstawą działania była założona w 1906 roku miejska elektrownia, a także nowa elektrownia węglowa z dwoma generatorami prądu zmiennego 145 kW i 165 kW. W 1911 roku elektrownia dysponowała nowym generatorem o mocy 1,55 MW.

4. Zakład Energetyczny w Stralsundzie (Überlandzentrale Stralsund AG) powstał 20 czerwca 1911 roku jako spółka miejscowych samorządów i prywatnych przedsiębiorców. Podstawą działania była oddana do użytku w październiku 1912 roku elektrownia węglowa o mocy 3650 kW i drugi zakład w Świnoujściu o mocy 1480 kW¹³.

5. Zakład Energetyczny w Szczecinie (Überlandzentrale Stettin AG) powstał 9 listopada 1911 roku jako spółka samorządu prowincji i miasta Szczecina oraz okolicznych powiatów. Powstała nowa jednostka organizacyjna przejęła zobowiązania władz prowincji w spółce budującej nową elektrownię węglową w Szczecinie (Gross Kraftwerk Stettin), a także do Elektrowni Szczecin I (Kraftwerk Zentrale I Stettin) przy ul. Storady. Oba zakłady, a zwłaszcza nowa siłownia węglowa

¹¹ Elektrownia Gąskowo stanowi bardzo interesujący obiekt inżynierski. W wyniku budowy kanału skracającego bieg rzeki uzyskano 36 m spadek wody dla wybudowanych turbin. K. Suckow, *Die öffentliche Elektrizitätsversorgung...*, s. 12–13.

¹² *Dritter Heschäftsbericht des Vorstandes der Ueberlandzentrale Belgard Aktiengesellschaft für die Zeit vom 1. April 1912 bis 31. März 1913*, Köslin 1913, s. 3; K. Suckow, *Die öffentliche Elektrizitätsversorgung...*, s. 14–15.

¹³ K. Suckow, *Die öffentliche Elektrizitätsversorgung...*, s. 18–19.

przy dzisiejszej ul. Gdańskiej (Altdammerstrasse) uruchomiona w 1916 roku stała się głównym źródłem energii elektrycznej na Pomorzu¹⁴.

Tworzone spółki akcyjne i z ograniczoną odpowiedzialnością stanowiły przedsiębiorstwa, w których samorząd prowincji miał 1/3 udziałów. Pozostałe wkłady należały do samorządów powiatowych, miejskich, a także przedsiębiorców prywatnych¹⁵.

Wymienione przedsiębiorstwa energetyczne prócz budowy siłowni zajmowały się budową linii przesyłowych wysokiego i średniego napięcia. Tylko w pierwszym roku w okręgu działania zakładu w Białogardzie wybudowano 1350 km linii 15 KV i 120 km linii 40 KV. Do końca marca 1913 roku białogardzka spółka energetyczna dysponowała siecią 2041 km linii wysokiego napięcia, w tym 120 km 43 KV, 1921 km 15 KV, a także 383 stacjami transformatorowymi stałymi i 63 ruchomymi¹⁶.

Z kolei szczeciński zakład na koniec roku budżetowego 1912/1913 miał już 1200 km linii energetycznych wysokiego napięcia. W 1912 roku do jego sieci energetycznej włączono m.in. gminy Torgelow, Jatznick, Ferdinandshof i Eggesin w powiecie Uckermünde. Z kolei na koniec roku 1913/1914 linie przesyłowe centrali w Szczecinie miały długość 1365 km i 390 stacji transformatorowych¹⁷.

Wraz z rozpoczęciem pierwszej wojny światowej władze państwowe nakażyły przegląd sieci energetycznej. W sierpniu 1914 roku Starosta Krajowy dla Pomorza przekazywał wykazy sieci energetycznej kolejnych elektrowni należących do związku prowincjonalnego¹⁸. Prowincjonalna Elektrownia w Maszewie (Provinzial Kraftwerk Massow G.m.b.H.) dysponowała 13 liniami przesyłowymi w kierunkach Nowogard i Golczewo, Goleniów, Załom, Kijewo, Dobra, Węgorzyno i Drawsko.

Z kolei Zakład Energetyczny w Szczecinie obsługiwał linie przesyłowe nie tylko w obrębie aglomeracji stolicy Pomorza, ale także w kierunku Pasewalku i Uckermünde, Gryfina i Widuchowej, wzdłuż linii kolejowej do Berlina. W 1914

¹⁴ Tamże, s. 21–29.

¹⁵ W. Kettner, *Die pommersche Überlandzentralen*, w: *Pommern*, hrsg. von E. Köhrer, Berlin 1924, s. 88; K. Suckow, *Die öffentliche Elektrizitätsversorgung...*, s. 9–12; A. Wielopolski, *Gospodarka Po3morza Zachodniego w latach 1800–1918*, Szczecin 1959, s. 174.

¹⁶ *Dritter Heschäftsbericht des Vorstandes...*, s. 3.

¹⁷ *Bericht über das dritte Geschäftsjahr der Ueberlandzentrale Stettin Aktiengesellschaft vom 1. Juni 1913 bis 31. Mai 1914*, Stettin 1914, s. 1.

¹⁸ AP Szczecin, Rejencja Szczecińska (dalej RS), sygn. I/7877, k. 47–55.

roku było to 6 miast, 44 gminy i 101 towarzystw gminnych, 197 majątków ziemskich, a także 32 przedsiębiorstwa przemysłowe¹⁹. Podobny zakład ze Stralsundu obsługiwał natomiast całą tamtejszą rejencję, dysponował także liniami przesyłowymi w powiatach Anklam, Usedom-Wollin, położonymi w rejencji szczecińskiej. Zakład Energetyczny w Białogardzie swym działaniem obejmował powiaty Białogard, Koszalin, Kołobrzeg–Karlino, Bobolice, Świdwin, Szczecinek z rejencji koszalińskiej, a także powiaty Resko i Gryfice z rejencji szczecińskiej, łącznie 7,6 tys. km kw. (8 miast, 136 gmin, 263 majątki ziemskie, 37 zakładów przemysłowych, 12 elektrycznych pługów)²⁰.

Choć zakłady energetyczne i wytwarzanie energii związane były z władzami regionalnym, to przesył energii i jej rozprowadzenie wykraczało poza granice prowincji. Już przed 1914 rokiem elektrownia w Maszewie przesyłając energię elektryczną do powiatu Pyrzyce zaopatrywała również północną część powiatu Myślibórz położonego w Brandenburgii (Rejencja Frankfurt). Z kolei elektrownia szczecińska zaopatrywała w energię brandenburskie powiaty Chojna i Prenzlau. Działania takie powodowały różne nieдомówienia między władzami prowincji i samymi zakładami energetycznymi²¹.

U progu pierwszej wojny światowej, według sprawozdania z 1913 roku, do sieci energetycznej na Pomorzu było przyłączonych 1982 jednostki komunalne (gminy, okręgi dworskie, miasta), w tym 44 z 73 miast. Mimo rozpoczęcia wojny elektryfikowano kolejne gminy, miasta i dobra ziemskie. W połowie 1915 roku sieć energetyczna obejmowała już 2300 jednostek komunalnych. W kolejnych latach nadal prowadzono te działania, zwłaszcza w wielkich dobrach ziemskich, gdyż brak pracowników, dostawa koni dla wojska oraz braki w zaopatrzeniu w olej napędowy i benzynę wymuszały mechanizację pracy wykorzystującą urządzenia elektryczne, np. pług elektryczny²².

Zakończenie wojny w 1918 roku i nastanie kryzysu ekonomicznego powojennego wpływało negatywnie na produkcję energii elektrycznej. W 1919 roku Zakład Energetyczny w Szczecinie miał problemy z dostawami węgla, który był

¹⁹ *Bericht über das dritte Geschäftsjahr...*, s. 1.

²⁰ AP Szczecin, RS, sygn. I/7876; I/7877, k. 55–77; *Dritter Heschäftsbericht des Vorstandes...*, s. 4; K. Suckow, *Die öffentliche Elektrizitätsversorgung...*, s. 14.

²¹ AP Szczecin, RS, sygn. I/7877, k. 89.

²² Wykład dyrektora Hartlieb ze Stralsundu o elektryfikacji Pomorza wygłoszony na zebraniu Towarzystwa Doradczego „Elektryczność” (Beratungsverein „Elektrizität”) w Berlinie 13.03.1915 r. AP Szczecin, RS, sygn. I/7880.

podstawowym paliwem dla miejscowych elektrowni. W związku z tym wprowadzono reglamentację dostaw energii, i ograniczono dostawy energii elektrycznej dla przemysłu i rolnictwa. Wyznaczano dni dostaw dla majątków ziemskich, aby można było w nich przeprowadzić omłoty zboża. W powiecie Randow takie dni wyznaczono na poniedziałki i wtorki, z kolei środy i czwartki dla powiatów Prenzlau i Ueckermuende, piątki i soboty dla powiatów Gryfino, Pyrzyce, Chojna. Ponadto w godzinach nocnych (22.00–4.00) przerywano dostawy dla prywatnych odbiorców. Zakłady energetyczne nie chciały też świadczyć usług poza określonym w ich statutach terenem działania²³. Jednym z elementów zaradczych były przejścia zakładów przez większe jednostki. W 1918 roku centrala w Stralsundzie nabyła elektrownię w Jarmen wraz z siecią przesyłową w powiatach Demmin i Anklam²⁴.

Wydarzenia Wielkiej Wojny i rewolucja w Niemczech w 1918 roku spowodowały ważne zmiany społeczne i ekonomiczne. Z jednej strony kryzys gospodarczy, ale z drugiej nowe socjalne spojrzenie na życie mieszkańców państwa i ich potrzeby konsumpcyjne. Jednym z tych ostatnich elementów było powszechne zaopatrzenie w energię elektryczną, która oprócz bieżącej wody i kanalizacji oraz gazu stała się dobrem powszechnym, a nie luksusowym. Już 31 grudnia 1919 roku Reichstag przyjął ustawę o gospodarce energetycznej. Według nowego prawa państwo niemieckie podzielono na okręgi według zapotrzebowania na energię i nakazano tworzyć towarzystwa i korporacje publiczne zajmujące się elektryfikacją. Zalecono także przyjęcie do kwietnia 1921 roku kolejnej ustawy o regulacji gospodarki energetycznej²⁵.

Powszechna elektryfikacja stała się także poważnym problemem technicznym w związku z zapotrzebowaniem na materiały do jej przeprowadzenia. Dochodziło do sporów między zakładami energetycznymi a fabrykami produkującymi urządzenia i oprzyrządowanie dla energetyki o sposoby dystrybucji i ceny wyrobów tych ostatnich oferowane dla odbiorów energii elektrycznej. Ponadto powstał problem nadzoru państwowego nad technicznym zabezpieczeniem dostaw i ich jakością (napięcie, natężenie). Sprawy te leżały w gestii Ministra Handlu i Przemysłu (Der Minister für Handel und Gewerbe), ale w każdym z krajów

²³ AP Szczecin, RS, sygn. I/7877, k. 92.

²⁴ K. Suckow, *Die öffentliche Elektrizitätsversorgung...*, s. 19.

²⁵ Gesetz vom 31. Dezember 1919 betreffend die Sozialisierung der Elektrizitätswirtschaft, Reichsgesetzblatt 1920, s. 19.

związkowych Niemiec nadzór techniczny był inaczej zorganizowany. W Prusach, a co za tym idzie i na Pomorzu nadzorem zajmowały się rejencje. Poza tym władze państwowe ustalały kwalifikację elektryków świadczących usługi montażu przyłączy energetycznych dla ich użytkowników, a także wyposażenie jakim każdy z monterów powinien dysponować. W 1931 roku na Pomorzu działały 23 firmy z koncesjami na prowadzenie prac instalacyjnych. Poza tym działało od 1911 roku Towarzystwo Doradcze „Elektryczność” (Beratungsverein „Elektrizität” e.V.), którego zadaniem była pomoc w opracowywaniu planów elektryfikacji gmin, miast czy powiatów, a także wypracowywanie porozumień i umów między zakładami energetycznymi, władzami komunalnymi i odbiorcami indywidualnymi. Członkami tego stowarzyszenia były władze komunalne powiatów, miast, gmin, a także prowincji i właściciele okręgów dworskich²⁶.

Powszechna elektryfikacja wiązała się nie tylko z elektryfikacją kolejnych miast i osiedli, ale również z budową linii przesyłowych, zwłaszcza wysokiego napięcia na dużych odległościach. Łączyło się to z problem zabezpieczenia ich i przeprowadzenia w sposób bezkolizyjny, aby nie tworzyły problemów technicznych dla innych instalacji i systemów komunikacji (drogi, kolej, żegluga śródlądowa, linie telefoniczne i telegraficzne). Na Pomorzu takie sporne kwestie pojawiły się już w 1886 roku w Świnoujściu w trakcie budowy oświetlenia elektrycznego miasta. Wówczas to naddirektor poczty Cunio w Szczecinie złożył protest w związku z krzyżowaniem się kabli telegrafu i telefonów z kablem energetycznym. Władze pocztowe zakwestionowały umowę na budowę oświetlenia magistratu Świnoujścia, którą zawarł z Ernst Kuhlo w sierpniu 1886 roku i opracowany jesienią tego roku plan techniczny instalacji. Spór dotyczył skrzyżowań dzisiejszych ulic Monte Cassino (Gartenstrasse) i Bohaterów Września (Lootsenstrasse), a także Konstytucji 3 Maja (Färberstrasse) i Jana z Kolna (Wasserstrasse). Jesienią 1887 roku spór zakończono wyjaśnieniem wątpliwości technicznych. Podobne techniczne problemy (spory) wystąpiły też w Szczecinie w latach 90. XIX wieku przy budowie oświetlenia miasta²⁷.

Pracę nad ustawą regulującą przebieg linii energetycznych podjęto dopiero w 1909 roku, w czego następstwie władze państwowe opracowały specjalne instrukcje, m.in. o przeprowadzaniu linii napowietrznych nad obiektami hydrotechnicznymi wykorzystywanymi w transporcie śródlądowym. Mimo tego

²⁶ AP Szczecin, RS, sygn. I/7876; I/7877, k. 95–123, 157–165, 174–177.

²⁷ AP Szczecin, RS, sygn. I/7876.

wypracowanie zasad krzyżowania linii energetycznych z inną infrastrukturą trwało jeszcze w latach 30. XX wieku²⁸.

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej na Pomorzu nadal działały zakłady energetyczne w Białogardzie, Maszewie, Słupsku, Szczecinie i Stralsundzie. Niektóre tereny prowincji pomorskiej były także zaopatrywane w energię przez centrale energetyczne z innych prowincji. Południowo-wschodnia część powiatu Pyrzyce znajdowała się w okręgu działania elektrowni z Choszczna (Elektrisches Werk Arnswalde-Pyritz G.m.b.H.), a zakład z meklemburskiego Fiedland (Überlandzentrale Friedland im Mecklenburg) dostarczał energię elektryczną dla miejscowości w powiatach Anklam i Demmin. Pomorskie zakłady tworzyły jedną wspólnotę z własną administracją, kontrolowaną przez samorząd prowincji (Hauptverwaltung der Überlandzentralen bei dem Provinzialverband von Pommern)²⁹.

Zakłady energetyczne zaopatrywały Pomorze w energię elektryczną produkowaną przez siebie, ale także nabywaną od innych wytwórców działających w prowincji, jak też poza jej granicami. Niektóre miejscowości miały też własne siłownie wodne lub parowe, które produkowały energię energetyczną w całości lub w części na potrzeby lokalnej społeczności. Zakłady takie działały w Goleńowie, Płotach, Stargardzie, Dąbiu, Gryfinie czy Stepnicy³⁰.

Tabela 1. Długość linii wysokiego i niskiego napięcia na Pomorzu w 1924 roku

Zakład energetyczny	Linie wysokiego napięcia (40 kV) w km	Linie średniego napięcia (10 lub 15 kV) w km	Suma
Słupsk	150	1 400	1 550
Białogard	258	2 950	3 208
Maszewo	160	1 720	1 880
Szczecin	168	1 543	1 711
Stralsund	306	2 050	2 356
Suma	1 042	9 663	10 705

Źródło: W. Kettner, *Die pommersche Überlandzentralen...*, s. 87–89.

²⁸ AP Szczecin, RS, sygn. I/7876; Vorschriften für die Kreuzung von Reichswasserstrassen durch fremde Starkstromanlagen. AP Szczecin, RS, sygn. I/7877, k. 123.

²⁹ W. Kettner, *Die pommersche Überlandzentralen...*, s. 87–89.

³⁰ AP Szczecin, RS, sygn. I/7877, k. 127.

Po przezwyciężeniu kryzysu gospodarczego i hiperinflacji władze prowincjonalne, chcąc pobudzać gospodarkę regionu, podjęły decyzje o rozwoju sieci energetycznej. W tym celu zmieniono strukturę organizacyjną zarządzania siłowniami i sieciami energetycznymi. Dotychczasowe pięć zakładów przekształcono w 1925 roku w jeden podmiot – Zakład Energetyczny Pomorze SA (Überlandzentrale Pommern AG) z siedzibą w Szczecinie³¹. Nowa firma dysponowała kapitałem zakładowym w wysokości 74 mln marek w złocie, a głównym udziałowcem spółki został Związek Prowincjonalny Prowincji Pomorze z 75% udziałów. Kolejnymi akcjonariuszami były samorządy powiatowe i miejskie (20%), a także przedsiębiorcy prywatni (5%).

Nowy zakład objął swym działaniem całą prowincję pomorską, a także północną część prowincji Marchia Graniczna Poznań – Prusy Zachodnie (Provinz Grenzmark Posen – Westpreussen). Do jego zadań należała dalsza rozbudowa siłowni wodnych i parowych oraz budowa i utrzymanie sieci przesyłowych wysokiego napięcia. Z kolei budowa sieci niskiego napięcia i rozprowadzenie energii do użytkowników leżało już w gestii gmin, związków gminnych, a także przedsiębiorstw prywatnych. Poza tym zakład miał za zadanie rozdzielanie zleceń dla przedsiębiorstw prywatnych zajmujących się instalacjami elektrycznymi – budową przyłączy i linii niskiego napięcia³².

Linie niskiego napięcia powstawały w niewielkich gminach i miastach z dużym trudem w okresie przed 1918 rokiem, jak też w pierwszych latach po zakończeniu wojny. Władze miejskie często nie chciały brać na siebie obciążenia budową i utrzymaniem linii niskiego napięcia. W wielu miastach zadania te włączano w kompetencje zakładów komunalnych, administrujących już innymi instalacjami – gazowniami, wodociągami czy kanalizacją. Między innymi w tym celu w 1928 roku władze w Gryficach powołały Zakłady Techniczne Gryfice sp. z o.o. (Technische Werke Greifenberg G.m.b.H.). Spółka zarządzała siecią gazową wraz z gazownią, miejską rzeźnią oraz właśnie miejską siecią energetyczną (Ortsnetz)³³.

Aby temu zaradzić, samorząd prowincjonalny i administracja państwowa zachęcały do tworzenia spółdzielni i spółek celowych, które otrzymywały

³¹ W 1928 r. wybudowano na potrzeby Zakładu Energetycznego Pomorze nowy biurowiec przy dzisiejszej ul. Jacka Malczewskiego (Birkenallee 5–7), obecnie siedziba szczecińskiego oddziału koncernu ENEA.

³² *Fünfzig Jahre Provinzialverband von Pommern...*, s. 36.

³³ AP Szczecin, RS, sygn. I/7900, s. 46.

specjalne kredyty, gwarantowane przez samorząd prowincji i państwo pruskie na rozwój sieci elektrycznej i przyłączy nowych użytkowników³⁴. Mimo tych trudności już w 1924 roku wszystkie 73 miasta, 1680 gmin wiejskich oraz 2770 okręgów dworskich było włączonych do sieci energetycznych, a rok później pomorska centrala energetyczna dostarczała energię do 85 miast, 3100 majątków ziemskich i 1900 gmin wiejskich. Z kolei w 1932 roku w okręgu działania tego przedsiębiorstwa było już 2769 majątków ziemskich, 2397 gmin, 92 miasta, a także cztery zakłady tramwajów elektrycznych, 782 duże zakłady przemysłowe. Przełom lat 20. i 30. XX wieku był okresem zakończenia elektryfikacji prowincji pomorskiej³⁵.

W latach 20. XX wieku podstawą rozwoju energetyki były na Pomorzu nadal elektrownie wodne, m.in. Borowo na Drawie (Altspringe an der Drage), Gąskowo, Strzegomino (Klaushof) i Krzynia (Krien) na Słupi, Heyka i Rosnowo na Radwi, Likowo w Lisowie (Lietzow an der Rega) i Rejowiec w Smołęcinie (Schmalethin) nad Regą. W 1926 roku osiem siłowni wodnych dostarczało 37 mln kWh. Ponadto Zakład Energetyczny Pomorze użytkował cztery elektrownie węglowe w Stralsundzie, Świnoujściu, Maszewie i Białogardzie, a także był głównym odbiorcą energii produkowanej przez Elektrownię Szczecin (Grosskraftwerk Stettin AG). Łączna moc siłowni pomorskich 1 lipca 1925 roku wynosiła 285 MW. W końcu 1932 roku pomorska centrala miała cztery elektrownie węglowe z 15 turbinami i 11 siłowni wodnych z 24 turbinami. Poza tym zakład pomorski zarządzał w 1925 roku 1210 km sieci wysokiego napięcia 40 kV i 11 625 km 10 kV i 15 kV, a w 1932 roku było to już 1389 km linii 40 kV, 12 137 km linii od 6 do 15 kV³⁶.

Pomorski zakład energetyczny dzielił się na cztery oddziały (Zweigniederlassung):

1. Stralsund z elektrowniami węglowymi w Stralsundzie i Świnoujściu oraz obszarem działania w powiatach: Anklam, Demmin, Franzburg, Greifswald, Grimmen, Rugia oraz miasta Stralsund i Greifswald. Obie siłownie parowe wspomagały także sieć energetyczną w Meklemburgii (Neubrandenburg i Friedland).

³⁴ *Fünfundzig Jahre Provinzialverband von Pommern...*, s. 37.

³⁵ W. Kettner, *Die pommersche Überlandzentralen...*, s. 89; *Fünfundzig Jahre Provinzialverband von Pommern...*, s. 39; *Geschäftsbericht der Ueberlandzentrale Pommern A.G. Stettin für die Zeit vom 1. Januar 1927 bis 31. Dezember 1927*, Stettin 1928 [b.n.s.]; *Geschäftsbericht der Ueberlandzentrale Pommern A.G. Stettin für das Jahr 1932*, Stettin 1933, s. 4.

³⁶ *Fünfundzig Jahre Provinzialverband von Pommern...*, s. 37, 39; *Geschäftsbericht der Ueberlandzentrale...*, s. 3–4.

2. Maszewo z miejscową siłownią węglową w Maszewie i wodnymi w Borowie, Lisowie i Smolecinie, a także dostawą energii z elektrowni węglowych w Szczecinie i Świnoujściu. Obszarem działania tego oddziału były powiaty: Kamień Pomorski, Drawsko, Nowogard, Szadzko i częściowo Pyrzyce oraz Resko (południowa część).

3. Białogard wykorzystywał elektrownię węglową w Białogardzie oraz wodną Heyka, Rosnowo, a także częściowo siłownie wodne Strzegomino i Rejowiec i przy dużym poborze mocy również zakład Gąskowo. Ponadto w regionie działania tego oddziału pracowała duża siłownia wodna w Lotyniu na Gwdzie, lecz była ona prywatnym przedsięwzięciem. Zakład w Białogardzie rozprawdzał energię elektryczną w powiatach Białogard, Bobolice, Gryfice, Koszalin, Kołobrzeg-Karlıno, Szczecinek, Resko (północna część), Świdwin, a także w prowincji Marchia Graniczna w powiatach: Wałcz, Człuchów i nadnoteckim.

4. W Słupsku działała przede wszystkim siłownia wodna Gąskowo, Strzegomino i Krzynia, realizowano także dostawy energii z Białogardu. Obszarem działania tego oddziału były powiaty: Słupsk, Sławno, Bytów, Lębork, Miastko³⁷.

Dyrekcja zakładu w Szczecinie wypełniała także rolę piątego oddziału, który wykorzystując miejscowe elektrownie zaopatrywał w energię elektryczną stolicę Pomorza, powiaty: Randow, Uckermünde, Gryfino, Pyrzyce, Anklam, Demmin, a także położone w Brandenburgii – Prenzlau czy Chojna.

Połączenie zakładów w jedno przedsiębiorstwo dało możliwości rozwoju – rozbudowy elektrowni i sieci energetycznej. Moc turbin elektrowni w Stralsundzie do początku lat 30. XX wieku zwiększono z 4 do 26 MW³⁸.

Oprócz wspomnianych zakładów, część miast i gmin oraz przedsiębiorstw miało nadal własne siłownie wodne, parowe lub motorowe produkujące energię elektryczną. W powiecie Uckermünde w 1934 roku działały elektrownie w Nowym Warpnie, a także prywatne wytwórnie w Warniłęgu, Ahlbeck i Hintersee zaopatrujące miejscową społeczność w energię elektryczną. Z kolei w powiecie Kamień działała jedna prywatna elektrownia w Stepnicy, a w powiecie Resko dwa takie zakłady w Prusinowie (Elektrowerk G.m.b.H. Prütznov) i w Płotach (Mühlenwerk Klettner). W powiecie Szadzko w Chociwlu działała natomiast siłownia komunalna, produkująca rocznie 130 000 kWh. Podobne miejskie

³⁷ *Fünfzig Jahre Provinzialverband von Pommern...*, s. 38; W. Kettner, *Die pommersche Überlandzentralen...*, s. 87–89.

³⁸ K. Suckow, *Die öffentliche Elektrizitätsversorgung...*, s. 20; *Geschäftsbericht der Ueberlandzentrale...*, s. 2.

elektrownie działały w Goleniowie, Dąbiu czy Gartz nad Odrą. Poza tym funkcjonowały nadal prywatne elektrownie regionalne, np. siłownia wodna w Lotyniu na Gwdzie³⁹.

W latach 20. i 30. XX wieku pomorską sieć energetyczną włączono do ogólnoniemieckiej sieci energetycznej przez połączenie linią wysokiego napięcia 100 kV z Elektrownią Finow (Kraftwerk Finow) pod Eberswalde. Ponadto energię dostarczały elektrownie z Meklemburgii. W 1934 roku przeprowadzono linię 40 kV z Anklam do Świnoujścia, która przebiegała m.in. nad torem wodnym na rzece Pianie w pobliżu mostu w Karnin. Zgodnie z przepisami ustalono jej przebieg w tym miejscu na 25 m ponad lustrem wody⁴⁰.

Opłaty za energię elektryczną były ustalane rokrocznie na wspólnych konsultacjach między władzami prowincji, administracji państwowej i zarządem Zakładu Energetycznego Pomorze. Bezpośrednim ich poborem zajmowały się władze gmin i miast lub zakłady komunalne, np. w Szczecinie. Wpływy ze sprzedaży energii między rokiem 1913/1914 z 30 mln marek wzrosły w 1930 roku do 118 mln marek, czyli 4-krotnie, gdy pobór energii wzrósł w tym samym czasie z 15 mln kWh do 136 mln kWh, czyli aż 8-krotnie. W 1913 roku energia elektryczna kosztował średnio 15,2 fenigów za 1 kWh, w 1924 roku – 16,3 fg, a w 1930 roku – 13,29 fg⁴¹. W 1932 roku produkcja energii wyniosła już 165 mln kWh. Według statystyki z 1925 roku tylko w ciągu pięciu lat (1921–1925) zużycie energii elektrycznej wzrosło na Pomorzu o 53%⁴².

W 1925 roku średnie gospodarstwo zużywało energię elektryczną przez 2660 godzin, a w 1929 roku – przez 2900 godzin. Największym odbiorcą energii na Pomorzu do połowy lat 20. XX wieku było rolnictwo (30%), zwłaszcza wielkie gospodarstwa rolne, następnie miasta i dopiero na trzecim miejscu przemysł (28%). Dopiero w 1926 roku oraz kolejnych latach przemysł i rzemiosło wykorzystywało więcej energii elektrycznej niż działalność rolnicza. W 1929

³⁹ Dla Warniłęgu i Brzózek elektrownię posiadał gospodarz Karl Matz z Brzózek. W Ahlbeck prąd produkował młyn parowy Karla Mahnke, a w Hintersee tartak Ewalda Rakow. W Stepnicy elektrownię miała wdowa Helene Karow. AP Szczecin, RS, sygn. I/7876; I/7900.

⁴⁰ AP Szczecin, RS, sygn. I/7876; *Wirtschafts- und verkehrsgeographischer Atlas von Pommern*, hrsg. von Werner Witt, Stettin 1933, ark. 26.

⁴¹ Według sprawozdania z 1924 r. Rejencji w Szczecinie ceny prądu kształtowały się zależnie od jego zastosowania. W Szczecinie prąd dla ludności, osób fizycznych kosztował 55 pf za 1 kWh, z kolei na potrzeby przemysłu 30 pf. W Płotach stawka dla obu zastosowań była jednakowa po 30 pf., z kolei w Gryficach było to odpowiednio 45 i 40 pf. AP Szczecin, RS, sygn. I/7900.

⁴² AP Szczecin, RS, sygn. I/7877, k. 172; *Geschäftsbericht der Ueberlandzentrale...*, s. 4.

roku zakłady przemysłowe zużyły 51,68 mln kWh, a rolnictwo pomorskie – 45,59 kWh. Z kolei na potrzeby komunalne i zaopatrzenie mieszkańców wyprodukowano 41,8 mln kWh, a 10,1 mln kWh miejscowe siłownie przesłały do innych regionów Niemiec⁴³.

W połowie lat 30. XX wieku nastąpiły kolejne zmiany w organizacji produkcji i dystrybucji energii elektrycznej na Pomorzu. Działający dotąd Zakład Energetyczny Pomorze SA na podstawie decyzji z 1934 roku został włączony w 1935 roku do Marchijskiego Zakładu Energetycznego SA (Märkisches Elektrizitätswerk Aktiengesellschaft Landesversorgung von Brandenburg, Pommern, Mecklenburg und Grenzmark Posen-Westpreussen)⁴⁴. Ta kolejna koncentracja produkcji i dystrybucji energii elektrycznej miała sprzyjać rozwojowi tej gałęzi przemysłu, w tym budowie nowych elektrowni, zwłaszcza w obliczu budowy scentralizowanej i planowej gospodarki ukierunkowanej na zmilitaryzowanie państwa i społeczeństwa.

Na Pomorzu dostrzegano nadal zasadność rozwoju siłowni wodnych, na co pozwalało sprzyjające ukształtowanie terenu, jak już wyżej wspomniano, liczne rzeki spływające ze wzgórz moreny czołowej o wartkim nurcie. Tylko w 1924 roku stwierdzono, że elektrownie wodne na Pomorzu produkowały 50 mln kWh, co przekładało się na oszczędność 75 tys. ton węgla⁴⁵. Według sprawozdania elektrowni w Białogardzie z 1913 roku, rocznie zużywała ona 5119 ton węgla i produkowała 4,23 mln kWh energii elektrycznej, a jedną kWh wytwarzano z 1,21 kg węgla⁴⁶.

Dogodne warunki hydrologiczne starano się też wykorzystać również w ramach rozbudowy energetyki w czasach nazistowskich. Już w 1934 roku podjęto decyzję o budowie nowych siłowni wodnych. W 1935 roku rozpoczęto na Parsęcie w Roście (Rostin) w powiecie Białogard budowę elektrowni wodnej. Wznoszony obiekt różnił się jednak od dotąd budowanych, stanowił bowiem nowy typ budownictwa hydrotechnicznego – elektrownię podwodną (Unterwasserkraftwerk).

⁴³ AP Szczecin, RS, sygn. I/7877, k. 172. Według autorów książki jubileuszowej samorządu prowincji z 1925 r. największym odbiorcą energii elektrycznej było rolnictwo, następnie przemysł i miasta. Ponadto 10% energii było dostarczane poza okręg działania pomorskiej energetyki. *Fünfzig Jahre Provinzialverband von Pommern...*, s. 39.

⁴⁴ AP Szczecin, RS, sygn. I/7876.

⁴⁵ W. Kettner, *Die pommersche Überlandzentralen...*, s. 90.

⁴⁶ Aż 1,74 mln kWh stanowiły jednak straty. Było to aż około 41% produkcji energii elektrycznej. *Dritter Geschäftsbericht des Vorstandes...*, s. 3–4.

Według założeń projektantów, ten typ budowli hydrotechnicznej miał zapewnić lepsze wykorzystanie terenu, przynieść oszczędność w budowie (brak zabudowań i wysokich obwałowań oraz tamy)⁴⁷. Siłownię umieszczono w specjalnej komorze, która została wymurowana w poprzek nurtu rzeki, pod jego powierzchnią. Inwestycja ta stała się jednym z elementów propagandy hitlerowskiej dotyczącej rozwoju przemysłowego Pomorza i stosowania nowatorskich rozwiązań w energetyce i budownictwie wodnym. Jej uroczystego otwarcia dokonał 23 sierpnia 1936 roku gauleiter Pomorza Franz Schwede-Coburg⁴⁸. Władze postanowiły wznieść cały zespół tych siłowni na Parsęcie. Do 1939 roku oddano do użytku jeszcze podobny obiekt w Karlinie, rozpoczęto także budowę kolejnej przegrody, poniżej siłowni w Rościnnie.

Poza rozwojem energetyki wodnej rozbudowywano również działające elektrownie węglowe, a także wznoszono nowe obiekty. Marchijskie Przedsiębiorstwo Energetyczne podjęło się budowy w Szczecinie kolejnej elektrowni węglowej. W latach 1937–1940 powstała siłownia na Pomorzanych (Kraftwerk Pommernsdorf)⁴⁹. Kolejną pomorską siłownię wybudowano na potrzeby militarne. W 1942 roku po dwóch i pół roku budowy oddano do eksploatacji elektrownię węglową w ośrodku doświadczalnym rakiet w Peenemünde o mocy 30 MW⁵⁰.

Wraz z rozbudową elektrowni powstawała także sieć przesyłowa wysokiego napięcia 100 kV. Te ostatnie miały rozprzodzać energię z innych regionów Niemiec, przede wszystkim Brandenburgii, ale także z nowych pomorskich siłowni. W latach 1939–1940 wybudowano linię 100 kV z elektrowni Pomorzany do Starogardu, a przede wszystkim do zakładów chemicznych Hydrierwerke w Policach⁵¹. Rozbudowywano również linie 50 kV oraz niższego napięcia. W końcu lat 30. XX wieku wzniesiono m.in. linię wysokiego napięcia 50 kV ze Stralsundu do

⁴⁷ Spiętrzenie rzeki w tego typu obiekcie nie było tak duże, jak przy elektrowniach wodnych tradycyjnych, dlatego też nie wymagało ono budowy wysokich wałów brzegowych zbiornika retencyjnego i samej tamy spiętrzającej wodę na rzece. Ponadto budynki obsługi technicznej nie były stawiane bezpośrednio na samym spiętrzeniu rzeki, lecz na jednym z jej brzegów.

⁴⁸ *Das erste Unterwasserkraftwerk der Welt*, „Die Technik in Pommern”, Sonderheft nr 5 September 1936, s. 1–17.

⁴⁹ Dokumentacja techniczna: AP Szczecin, Akta miasta Szczecina, sygn. I/11035-I/11075.

⁵⁰ Prace nad elektrownią rozpoczęły się w 1939 r.

⁵¹ AP Szczecin, RS, sygn. I/7898; I/7899.

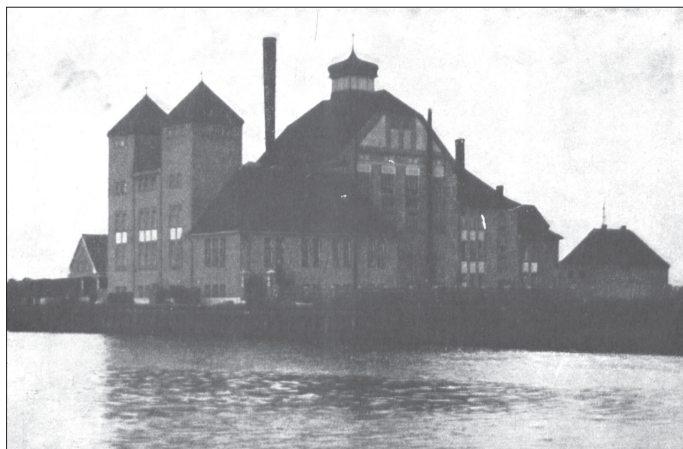
Rostoku w Meklemburgii, a także Greifswaldu do Kröslina nad Pianą (Peene) i dalej do ośrodka raketowego Peenemünde⁵².

W końcu lat 30. XX wieku rozwój energetyki na Pomorzu związany był ściśle z budową gospodarki wojennej Niemiec i wszystkie inwestycje oceniano według tego kryterium. Przykładem tego mogło być budowa elektrowni w Peenemünde, której powstanie nie miało żadnego uzasadnienia ekonomicznego. Działania te stanowiły ostatni akord rozwoju energetyki na Pomorzu. Wraz z niekorzystnym przebiegiem działań wojennych dla Niemiec od 1942 roku, m.in. nalotów bombowych na zakłady przemysłowe na Pomorzu prowadzono jedynie doraźne prace remontowe, których celem była odbudowa uszkodzonych elektrowni i linii przesyłowych. Szczególnie duże nakłady w tym względzie poniesiono przy odbudowie zakładów chemicznych w Policach i ośrodku raketowym w Peenemünde.

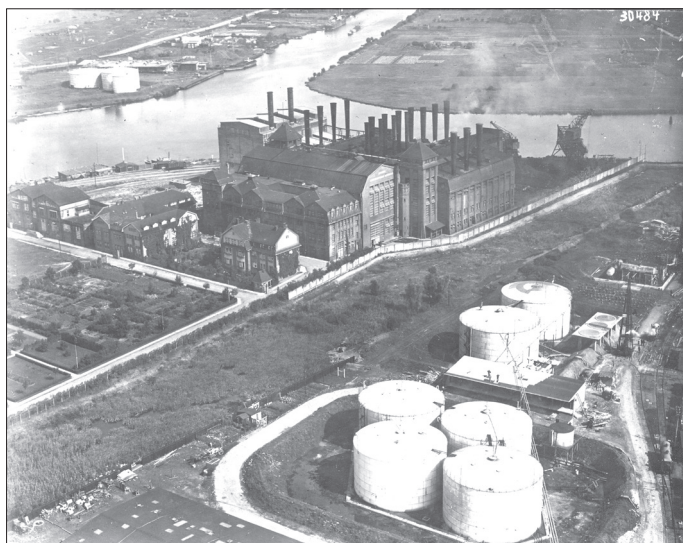

Elektrownia Szczecin I (Kraftwerk Stettin Zentrale I) przy ulicy Storady

⁵² AP Szczecin, RS, sygn. I/7897.

Elektrownia w Świnoujściu (Kraftwerk Swinemünde) przed 1914 rokiem.
*Geschäftsbericht der Ueberlandzentrale Pommern A.G. Stettin für die Zeit
vom 1. Januar 1927 bis 31. Dezember 1927, Stettin 1928, wklejka*

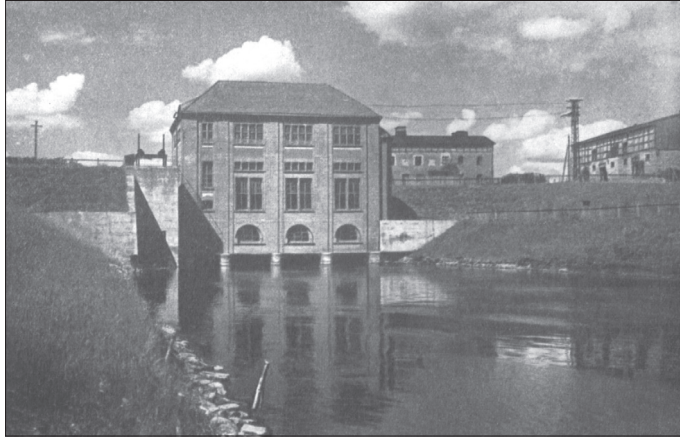
Elektrownia Szczecin II (Gross Kraftwerk Stettin, Zentrale II), ok. 1930 roku.
AP Szczecin, Zbiór Fotografii, sygn. 242/30

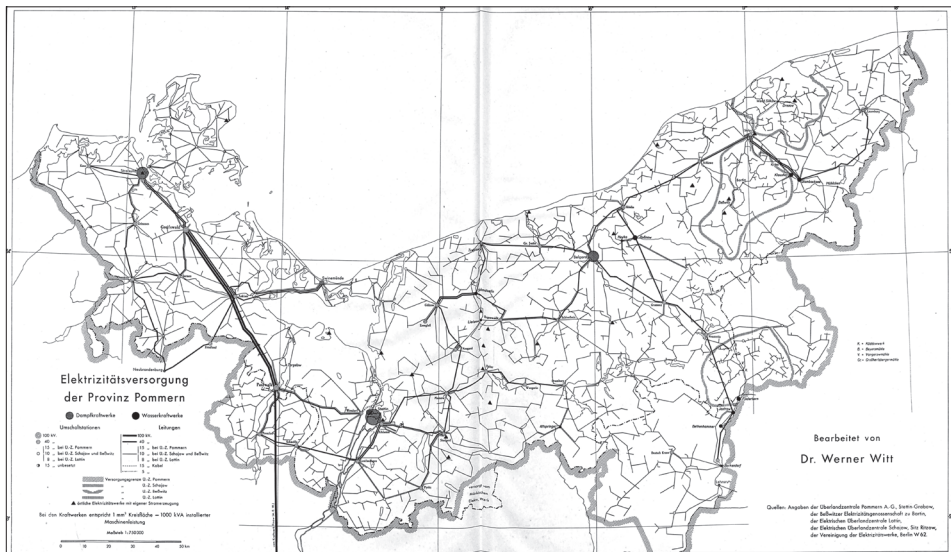
Sieć energetyczna i elektrownie na Pomorzu w 1921 roku.
 Mapa z *Denkschrift über die Entstehung und Entwicklung der pommerschen Überlandzentralen*, Stettin 1922, wklejka

Elektrownia Wodna Rejowiec w Smoleńcinie (Wasserkraftwerk Schmalenthin).
Geschäftsbericht der Ueberlandzentrale Pommern A.G. Stettin für die Zeit vom 1. Januar 1927 bis 31. Dezember 1927, Stettin 1928, wklejka

Elektrownia Wodna Borowo na Drawie (Wasserkraftwerk Altspringe an der Drage).
*Geschäftsbericht der Ueberlandzentrale Pommern A.G. Stettin für die Zeit
 vom 1. Januar 1927 bis 31. Dezember 1927, Stettin 1928, wklejka*

Sieć energetyczna i elektrownie na Pomorzu w 1933 roku.
Wirtschafts- und verkehrsgeographischer Atlas von Pommern,
 hrsg. von Werner Witt, Stettin 1933, ark. 26

*Über den pommerschen Gau
zieht sich ein engvermaschtes Lei-
tungsnetz, das den elektrischen Strom
des MEW in die fernsten Dörfer
leitet!*

*Am
31. Dezember 1935
waren in Pommern
eingebaut
word:*

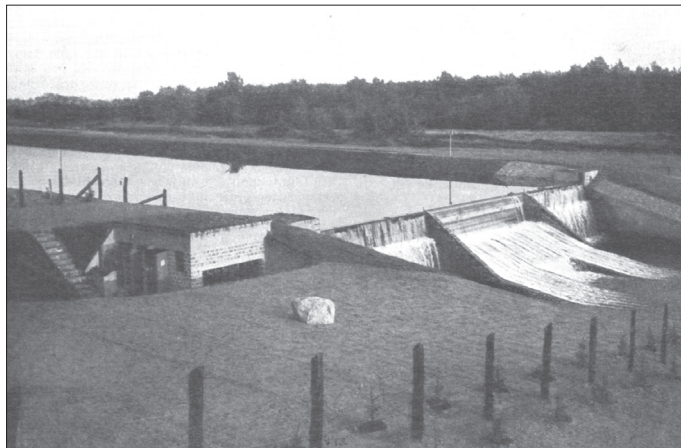
1500 km Hochspannungsleitungen
12 000 km Mittelspannungsleitungen
1400 km Niederspannungsleitungen

MEW
Märkisches Elektrizitätswerk Aktiengesellschaft
Landesversorgung von Brandenburg, **Pommern**, Mecklenburg
und der Grenzmark Posen-Westpreußen
(früher Ueberlandzentrale Pommern Aktiengesellschaft)

Reklama pomorskiego oddziału Marchijskiego Zakładu Energetycznego SA
(Märkisches Elektrizitätswerk Aktiengesellschaft) w: „Die Technik in Pommern”,
Sonderheft nr 5 September 1936, okładka

Sieć energetyczna i elektrownie w Brandenburgii, Marchii Granicznej i Pomorzu oraz Meklemburgii w ramach Marchijskiego Zakładu Energetycznego SA (Märisches Elektrizitätswerk Aktiengesellschaft), 1936 rok.
AP Szczecin, RS, sygn. I/7876

Elektrownia Podwodna Rościno na Parsęcie (Unterwasserkraftwerk Rostin) w 1936 roku.
„Die Technik in Pommern”, Sonderheft nr 5 September 1936, s. 1

Bibliografia

- Bericht über das dritte Geschäftsjahr der Ueberlandzentrale Stettin Aktiengesellschaft vom 1. Juni 1913 bis 31. Mai 1914*, Stettin 1914.
- Das erste Unterwasserkraftwerk der Welt*, „Die Technik in Pommern”, Sonderheft nr 5 September 1936.
- Denkschrift über die Entstehung und Entwicklung der pommerschen Überlandzentralen*, Stettin 1922.
- Die Verhandlungen der Konferenz zu Beratung über dem gemeinsamen Bau und Betrieb von Überlandzentralen in den Provinzen Pommern und Westpreussen zu Danzig am 18. Dezember 1909* [b.m.r.w.].
- Dritter Heschäftsbericht des Vorstandes der Ueberlandzentrale Belgard Aktiengesellschaft für die Zeit vom 1. April 1912 bis 31. März 1913*, Köslin 1913.
- 40 Jahre Stettiner Electricitäts-Werke 1890–1930* [b.m.r.w.].
- Fünfzig Jahre Provinzialverband von Pommern*, hrsg. vom Landeshauptmann der Provinz Pommern, Stettin 1926
- Geschäftsbericht der Ueberlandzentrale Pommern A.G. Stettin für das Jahr 1932*, Stettin 1933.
- Geschäftsbericht der Ueberlandzentrale Pommern A.G. Stettin für die Zeit vom 1. Januar 1927 bis 31. Dezember 1927*, Stettin 1928 [b.n.s.].
- Kettner W., *Die Öffentliche Elektrizitätswirtschaft, w: Hinterpommern*, hrsg. von Cornau, Stettin 1929.
- Kettner W., *Die pommersche Überlandzentralen*, w: *Pommern*, hrsg. von E. Köhrer, Berlin 1924
- Mellies D., *Modernisierung in der preussischen Provinz? Der Regierungsbezirk Stettin im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2012.
- Suckow K., *Die öffentliche Elektrizitätsversorgung der Provinz Pommern unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in der Landwirtschaft*, Charlottenburg 1933.
- Wielopolski A., *Gospodarka Pomorza Zachodniego w latach 1800–1918*, Szczecin 1959.
- Włodarczyk E., *Rozwój urbanistyczny miast pomorskich i ich gospodarka komunalna*, w: *Historia Pomorza*, t. IV cz. 1 (1850–1918), red. S. Salmonowicz, Toruń 2000.

ABSTRAKT

Na Pomorzu już od 1880 roku podejmowano działania mające na celu zastosowanie oświetlenia i silnika elektrycznego. Prawdziwy początek rozwoju energetyki rozpoczął się jednak wraz z uruchomieniem w Szczecinie w 1889 roku pierwszej elektrowni. Elektryfikacja regionu znajdowała się gestii władz samorządowych i prywatnych inwestorów. Szczególne warunki hydrologiczne na Pomorzu sprawiły, że do lat 30. XX wieku podstawą rozwoju energetyki w regionie były elektrownie wodne. Znaczny wzrost zapotrzebowania na energię elektryczną nastąpił po pierwszej wojnie światowej. Powszechna elektryfikacja wiązała się z koniecznością budowy siłowni o większej mocy oraz rozbudową linii przesyłowych. Działania te wymagały pokonania wielu trudności technicznych oraz nowych regulacji prawnych. Pod koniec lat 30. XX wieku rozwój przemysłu energetycznego na Pomorzu został podporządkowany celom militarnym Niemiec.

**THE GROWTH OF THE POWER INDUSTRY IN POMERANIA
BETWEEN 1880 AND 1945****ABSTRACT**

In Pomerania as early as in 1880 some efforts were made to install lighting and electric engines (motors). The real beginning of the power industry took place when the first power station was started in Szczecin (German: *Stettin*) in 1889. Electrification of the region came under the administration of the local government and private investors. The special hydrological conditions in Pomerania were the reason why up to the 1930s the main source for the power industry were hydroelectric power stations. A significant increase in demand for electric energy came after the first world war. A general electrification involved a need to build power stations of a bigger capacity and a bigger network of transmission lines, which required overcoming technical difficulties and creating new legal regulations. At the end of 1930s the growth of the power industry in Pomerania was subordinated to the military demands of Germany.